

Drengeskår i Vestjylland under landbrugskrisen

Af Kr. Bruun.

Det må have været lige i slutningen af firserne, at den største og bedste gård i Gjering blev solgt for 22.000 kr. Køberen var den senere landstingsmand og amtsrådsmedlem Gregers P. Gregersen. Det var min moders fødegård. Den lå midt i byen og havde en temmelig stor samlet markplan, delvis udmærket jord her på Esbjerg bakkeø. Hertil kom eng-, mose- og hedeparceller i vest, nord og øst. Efter bortsalg af disse fjernere liggende parceller er markarealet nu delt i tre ejendomme, hvoraf den midterste og største for nogle år siden er overtaget af min broderdatter Ellen og hendes mand. Den sydligste ned mod Esbjerg Nørreskov, tidligere Sejlsted mose, drives af landstingsmandens søn. Den tredje, noget mindre ejendom, omfatter de sørgelige rester af den i sin tid ret anseelige firlængede gård med jordtilliggende, hvorpå er opført et nyt stuehus m. v. snarere i amerikansk villastil end i jysk bondestil. Idag står disse tre ejendomme i adskillige hundrede tusinde.

Så langt var ejendomspriserne nede under den

store og langvarige landbrugskrise i mine drengear. 1880-1900 var dårlige tider for de danske bønder. Medens ejendomspriserne pr. td. hartkorn med besætning og inventar i femåret 1875-79 gennemsnitlig havde været 7.200 kr., gik de i 1885-89 ned til 6.600 og i 1895-99 til 6.500 kr., for ti år senere atter at være oppe på 8.000. 1885-89 fandt der 700 tvangssalg af gårde sted, omtrent en tiendedel af alle salg i dette femår. Lavmålet for kornpriser nåedes i 1894-95. Men allerede omkring 1880 havde omslaget fra kornsalg til kornimport fundet sted. Medens kapitelstaksten for rug endnu i 1876-80 havde ligget på 9,50 kr., var den i 1886-1900 nede i nærheden af 7 kr. Byg dalede i samme tidsrum fra 8,50 til ca. 6,75, havre fra 5,60 til ca. 5 kr. Stærkest var faldet i hvedeprisen, til størst tab for godsejerne.

Smør- og flæskepriserne holdt sig bedre. De sidste lå ret uændrede på lidt under 50 øre pr. pund, medens smørret langsomt steg fra 85 til 95 øre pr. pund. Det var netop derfor, at bønderne slog ind på fremstillingen af disse varer og i 1882 oprettede det første andelsmejeri i Hjedding, i 1887 det første andelsslakteri i Horsens. Når slagterierne kom lidt efter mejerierne, skyldtes det ikke blot, at de krævede større kapital og leverandører fra et større område, men også at flæsket spillede en mindre rolle end smørret. Ved periodens begyndelse 1879-82 udførtes flæsk for 2,6 millioner årlig, smør for 19,1 mill. 1887-90 var de tilsvarende tal 22,4 og 46,9 mill. Endnu ved århundredskiftet beløb smøreksporten sig til det dobbelte af flæskeeksporten: 94 mod 46 mill. kr. årlig.

Var end priserne lave, var de økonomiske forhold til gengæld ret stabile, og det samme gælder

de politiske forhold ude som hjemme. Der var ikke noget at tage fejl af, når det gjaldt den verdslige øvrighed, og det var der forøvrigt heller ikke med hensyn til den gejstlige. Den snilde diplomat Leo XIII var pave 1878-1903 og nåede den høje alder af 93 år. Herhjemme var Balslev, forfatter af den så vel kendte katekismus, biskop i Ribe fra 1867 lige til sin død 1895 i en alder af 90 år. Jeg husker godt hans blide, hvide oldingeskikkelse fra en visitats i Brøndum kirke, hvor han talte så venligt til os skolebørn, mens vi stod opstillede på kirkegulvet. Som sognepræst til Brøndum-V. Nebel kunne man dårligt tænke sig nogen anden end hans velærværdighed pastor Erhard Assens. Det var lidt af en revolution, da den gamle scenevante degn Jepsen i Brøndum som kirkesanger afløstes af den unge, ret generte lærer Kristensen-Vestkjær i Gjesing.

Der var endnu rester tilbage af naturalhusholdningen, hvor der lønnedes med jord og varer i stedet for rede penge. Jeg har været med til at levere hø og halm til degnen som en del af den ham tilkommende løn. Jeg nåede da også at levere fón, gave af levnedsmidler som smør og æg, til et stort bryllup i Hygum, da Gregers P. Gregersen blev gift med Hans Knudsens datter. Det var altid interessant at blive sendt udensogns et ærinde og se, om man kunne finde vej og sti og gård, som det var blevet forklaret ved starten. Lærerne havde en jordlod til en ko eller to, og ikke få købte eller lejede lidt mere jord, så der blev råd til at holde endnu et par køer. Den store præstegård var forpagtet ud. Præste- og kirketiende betaltes i penge efter kapitelstakst. Der kunne sine steder være lidt tilbage af det gamle forhold, at karle og piger fik

en del af deres løn som hjemmelavet tøj eller græsning til får. Tjenestedrengen skulle altid have et par træsko.

Til min konfirmation fik jeg et sæt hjemmelavet tøj; det var i hvert fald både varmt og solidt. Andre konfirmationsgaver var ikke skik og brug blandt jævne bønderfolk. Til konernes arbejde i gårdene hørte ikke alene bagning, brygning og slagting. De klippede også fårene, under pigernes og døtrenes medvirken blev ulden kartet og spundet. Væversken, det være sig en ugift pige eller konen på en mindre ejendom, besørgede vævningen, og tøjet blev syet i hjemmet af landsbyskrædderen eller sypigen, hvad enten tøjet var hjemmelavet eller købt på torvet i Varde.

Det var store dage, når skrædderen viste sig med symaskine, pressejærn og hele udstyret. Det slog da heller aldrig fejl, at et par af byens unge karle nok skulle gøre sig et ærinde om aftenen. At de blev højst forbavsede over at finde så megen kvindeligt ungdom og ynde forsamlet, siger sig selv. Men hvem kunne vide, om det så ikke til sidst blev smeden med de stærke arme, der løb af med skønjomfruen. Hvad siger ikke en så stor menneskekenner som George Eliot: de stærkeste og dygtigste mænd er ofte de venligste mod kvinder og børn.

Der var både hjemme og i nabogårdene en ret stor børneflokk. Herregårdsmarkerne var lukkede for ungdommen. Den beskedne begyndelse til husmands- og udstykningslovgivning skete med lov om jord til landarbejdere 1899. Det var begrænset, hvad byerne kunne tage af arbejdskraft. Den drog da til det frie Amerika, hvis døre stod på vid gab for stærke arme og arbejdsvillige hænder. Fra nabogården drog syv søskende, begge døtrene og fem

sønner, over Atlanten. Af fætrene og kusinerne fra min fars fødegård fulgte tre efter. Vi var syv søskende, hvoraf min ældste broder sluttede sig til udvandrerens store skare. Kun en af de her nævnte vendte tilbage for at sætte bo i det gamle land.

Intet under, at USA er blevet rig og mægtig. Uhyre strækninger af frugtbar, jomfruelig jord, vældige skove, rige minerallejer overtog nybyggerne fra deres ejermænd, Indianerne. Gratis arbejdskraft fik de fra Europa. Herovre kan der drives rovdrift i stor stil gennem århundreder, inden rigdomskilderne tørrer ind, og den samme skæbne truer dem, som har ramt alle de gamle kulturlande i Forasien og omkring Middelhavet. Meget troligt, at englænderen Toynbee, hvis historieskrivning har vakt så megen opmærksomhed i de senere år, har ret i, at det er krigene, der har bragt alle de svundne kulturer til fald. Men hvis ikke rovdriften holdes i tømme, og den rivende befolknings-tilvækst holdes nede, vil grænsen for muligheden af at mætte de mange munde næppe ligge ude i en uoverskuelig fremtid. Foran mennesket ligger ur-skoven, bag ham ørkenen.

Min bedstefar Thomas Jørgensen Bruun, Gamle Thames Bruun som han kaldtes, var 1853-1890 sognefoged og lægdsmand for Brøndum sogn. Han afløstes af dynastiet Sadderup på sognefogedgården i Brøndum. Thomas Bruun var respekteret af sine sognebørn og vel anskrevet hos autoriteterne, benådet med det dannebrogskors, der i de tider var en større sjældenhed blandt almuesmænd. Han var født i Sædding 1812, ægtede 1833, altså i en alder af 21 år, Johanne Hansdatter, f. 1814, d. 1875, og overtog hendes fødegård efter faderen Hans Nielsens død samme år. Den lå i Gjesing Vesterby

og omfattede udstrakte mark-, mose- og hede-strækninger ud mod engen og bækken, der danner skellet mellem Brøndum og Guldager sogne.

1869 blev gårdens jordtilligende delt, således at mine forældre, Jørgen Bruun, 1837-1903, og Mette Andersen, 1843-1905, begge af Gjesing Vesterby, overtog den ene halvdel, og Frands Bruun, 1846-98, ved sit giftermål 1872 den anden halvdel, hvorfra atter 1893 udskiltes en ejendom til sønnen Thomas Bruun. Stamparcellen ejes nu af sønnesønnen Frands Bruun. Af mine forældres part var kun den sydligste og bedste del ned mod æ maae, maden, opdyrket. I min tid var dog også den tyndmuldede vestermark ned mod Vesterkjær, de såkaldte hede-agre, under plov, og besætningen var vokset fra et par køer til en halv snes med tilsvarende antal unglykreaturer og heste, svin og får. Derimod var den store strækning nord for mosen med den høje bakke Blåbjerg, hvorefter gården har fået navn, delvis lyngklædt. Herovre har jeg været med til at samle mangan god stak sten på den nybrækkede jord. Sten og tidsler er jo tegn på, at det ikke er det bare flyvesand man har med at gøre.

Sædskiftet var det traditionelle: brak eller bog hvede, rug, byg, udlægshavre og 3-5 årig græsmark alt efter jordens bonitet. I den nyopdyrkede, letmuldede hedejord dyrkedes rigeligt med kartofler, dels til salg à 3-4 kr. pr. tønde, dels til husholdning og opfodring. Roeavlens var på forsøgsstadiet. For hele landets vedkommende udgjorde roearealet i 1888 kun 4,2 % af det dyrkede areal; tyve år efter, i 1907, var det vokset til 12 %. Der eksperimenteredes først med at købe nogle læs hos en af foregangsmændene i sognet, derefter med selv at dyrke en enkelt ager. Rigtig fart i roeavlens kom der først,

da min broder i 1903 overtog gården. Kunstgødning anvendtes, men heller ikke i større omfang. Når der, undtagen i meget tørre somre, avledes rigtig godt, skyldtes det, at jordene var nymergledede og ikke blev forsømt med staldgødning. Hele besætningen var på stald sommeren igennem; det gav forøget arbejde for drengene, som både morgen, middag og aften måtte trække kreaturerne ind og ud.

Men tørken kunne slå hårdt på de vestjyske agre. Jeg husker f. eks. sommeren 1899. Da jeg efter bestået filosofikum kom hjem på ferie allerede lige over midten af juni, traf jeg på vejen fra Guldager station tidligt om morgenen nabokonen Mette Lauridsen, som klagede ynkeligt over de svedne marker og mangelen på græs til kreaturer og får. At klagen og bekymringerne ikke var ugrundede, fik jeg snart at mærke, da jeg efter gammel vane overtog pasningen af kørne derhjemme og hver dag måtte lede efter en grøn plet i lavningen og engkanten at tøjre dem på. Mette Lauridsen, der tidlig var bleven enke og sad med en stor børneflokk, var nu altid fuld af bekymringer. Var der ikke andet, var der da de høje skatter og afgifter, og var det nu også nødvendigt med alle de ministre derovre i København? Der var vist syv dengang. Hun blev forskånet for Hedtofts sytten.

Bygningerne til min fødegård var opført 1869 af min morbroder, bygmester, senere gårdejer Jens Andersen, 1837-1910. Stuehuset står der den dag idag, ret uændret, kun forsynet med tegltag. Jens Andersen var en meget dygtig og omhyggelig møbelsnedker. I min stue står endnu et chatol han har lavet. I tresserne og begyndelsen af halvfjerdserne

opførte han flere smukke og anselige gårde i Gjesing og Brøndum, disse gamle firlængede, stråtækte bygninger, der tegnede sig så hjemligt på de vestjyske kornagre og græsmarker, men nu for største delen er afløst af mere rummelige og tidsvarende, om end ikke altid kønnere stald- og ladebygninger.

I Sydvestjylland, hvor bindingsværket tidligt var forsvundet sammen med skovene, var der ældre grundmurstraditioner at bygge på. De firlængede gårde havde stuehus mod syd, stald mod vest og lade mod nord samt en mindre længe til tørverum, vognskur o. lign. mod øst. Indkørselen til gårdspladsen var mellem stuehus og østlængen, eller hvis de var sammenbyggede, gennem ladeporten. Stalddøren åbnede sig mod vest. Den vej blev kreaturerne trukket ud; der ude lå møddingen, og ikke midt på gårdspladsen som i andre egne. Den brolagte gårdsplads udenfor forstuedøren, køkken- og bryggersvinduerne kunne da holdes pæn ren. Ikke alene blev den hyppigt fejjet, men i løbet af sommeren blev det stride græs med de stærke, dybe rødder mellem stenene omhyggeligt luget bort, et hverken helt ringe eller rart arbejde. Man skulle synes, at dette fritidsarbejde godt kunne have været sparet, men således skulle det nu være.

Vejen gik mellem stuehuset og haven. Om sommeren var der livlig færdsel fra gårdene til deres engparceller i Vesterkjær, først til klynmoser, så til høslet og derefter med kreaturerne til græsning på engene. Nu er tøvemoserne udtømte, nogle af engskifterne under plov, andre har Anders Bruun efterhånden opkøbt for at kunne rykke Blåbjerggårds marskel helt ud til bækken, der danner sogneskallet. Om vinteren var der kun ringe trafik,

idet de dybe vognspor over kæret op til Sønderris ikke egnede sig for vogne på denne årstid. De måtte da som nu køre sønden om over Vognsbøl-Fourfeldt til Sædding eller nord om over Tarp og Ravnsbjerg til Guldager-Hjerting.

For fodgængere, og de var de fleste, var der til alle årets tider vej eller sti over engene. Vi skulle uden for sæsonen straks til vinduerne for at se, hvem der nu kom, når Kvik begyndte at give hals, at gjaffe. Ofte var det æ Gissemand, han hed vel Giesmann og var sønder fra; han gik i fast rutefart mellem sit hjem i Syd Gjesing til sønnen i Guldager. Forhåbentlig har svigerdatteren været mere økonomisk end husholdersken, som brugte alt for mange rosiner i sødsuppen, klagede han. Gjesing var den rene bondeby med gårde og huse, uden butikker og håndværkere. Selv smeden boede halvvejs ude ved Brøndumdam. Tarp omfattede kun kroen, Tarpgård og Lille Tarp. Støvler og sko måtte repareres i Sædding eller Brøndum, hvor også Bygmester Kristian Maler og Sy Ane boede. Morten Skrædder boede næsten helt ovre ved Guldager kirke. Der var nok at løbe efter, når det endelig blev fyraften.

Gennem de omtrent 90 år, der er forløbet, siden Blåbjerggård blev opført i 1869, har den kun haft to ejere, Jørgen og Anders Bruun, far og søn. I min drengetid påbegyndtes med udmærket resultat nivellering og overrisling af en del af Vesterkjær. Mine udbytterige samtaler i spisepauserne med dræningsmesteren Ditlev hører til mine tidligste og bedste barndomserindringer. Ellers var hedeopdyrkning og mergling de vigtigste opgaver i bedriften i den første generations tid. Den mere intensive driftsform med ajlebeholder og kunstgød-

ning; kraftfodring og svineopdræt; mosekultur og roedyrkning; løsdrift og landbrugsmaskiner måtte vente til næste generation, der havde været på landbrugsskole og lod sig bære frem af andelsbevægelsen og opgangstiden efter århundredskiftet.

I DIT ANSIGTS SVED

Fritiden var intet problem. Arbejdsdagen var lang, men ikke just forceret, og den føltes ikke så lang, fordi der om sommeren var en dejlig lang middagspause med en lur på det duftende høloft. Karle- og pigelønnen var jævnt stigende, midt i perioden ca. 200 kr. for en voksen karl og omtrent to tredjedele for en voksen pige. Daglønnen for en husmand i høst og slet 2 kr. + kost. Da jeg som konfirmeret dreng hjalp en husmand i tørvemosen, fik jeg kosten og 75 øre for en lang dags anstrengende arbejde. Jeg syntes selv, det var for lidt, man har næppe vurderet kosten til pari. Forplejning og behandling var der ikke noget at udsætte på.

To gange i første halvdel af halvfemserne var vinteren så hård, at der var færdsel over den faste is til Fanø. I februar 1895 var middeltemperaturen i Jylland endog nede på $\div 6,7^{\circ}$, mod normal $+ 0,1$. Det gav megen snekastning på banen, da sneskærme ikke var almindelige, og de lette maskiner kørte fast i udgravningerne. Mine ældre brødre tørnede ud før daggry i den bitre kulde med en god madpakke og vendte hjem efter mørkets frembrud godt forfrosne og med glubende appetit. Men det gav rede penge, et par kroner om dagen.

Noget af det bedst lønnede arbejde en stærk karl kunne få var i mergelgraven på akkord, eller ved

på folkemarkedet i Ribe at tage tjeneste de tre sommermåneder fra Skt. Hans til Mikkelsdag hos de store marskbønder på Slesvigs vestkyst. Fiskerne fra Hjerting benyttede sig af denne chance for en god sommerløn, mens fiskeriet var indstillet. Claus Sørensen fik 180 kr. ser jeg, men det har nok også været maksimum. Min ældste broder prøvede det med, før han tog billetten til Amerika.

Krop skulle der til, thi maskinerne spillede kun en ringe rolle i det mindre og mellemstore landbrug. Overgangen fra drengs til karls arbejde var mangen gang alt for brat og kunne godt skræmme de svagere, måske særligt ærgerrige bort fra arbejdet på landet. At tærskede med plejl oversteg faktisk en nykonfirmeret drengs kræfter. Tærskemaskiner trukne med håndkraft eller ved hestegang begyndte at få indpas på gårdene i mine drengear, men elektricitet til belysning eller som drivkraft hørte fremtiden til, så armkræfter måtte der til, ja og barkede næver til at holde tømme om vinteren på åbne vogne og tage på de iskolde redskaber i frost og kulde. Desværre var det småt nok med både barkede næver og de muskelsvære arme.

Den ældre stampkærne, som den ses på museet og i historiske skildringer, fandtes endnu. Den krævede megen tålmodighed og var ikke rigtig noget for børn. Så var det noget helt andet med den lille centrifuge dreven med håndsving. Den var et stort fremskridt, men allerede en dag i 1884 kørte Jørgen Bruun det første læs mælk, ialt seks spande fra os og fem nabogårde, til Beyers fællesmejeri i Skolegade, som i 1890 sluttedes sammen med andelsmejeriet, der i 1888 var bleven oprettet af bønderne i Jerne sogn. Gennem et halvt århundrede

var fra 1905 de to brødre Thomas og Anders Bruun formænd for Esbjerg Andelsmejeri.

Ved oprettelsen af Esbjerg Andelssvineslagteri i 1888 tegnede ca. 3.600 andelshavere sig for omkring 16.000 svin, eller mindre end fem på ejendom. I Brøndum sogn tegnede 94 andelshavere sig for 624 svin eller nærmest syv pr. ejendom. I løbet af firserne var der kun oprettet 400 brugsforeninger, medens der var fire gange så mange i 1914. Midt i halvfemserne havde Fællesforeningen en omsætning på 3 mill. kr. mod 50 mill. inden 1914. I sommeren 88 måtte jeg tit trave fra Brøndum til Tarp, men det var for at hente smør på mejeriet; i firserne rasede kampen mellem smør og margarine både i politik og husholdning. Brugsforeningen kom først senere. De årlige heste- og kvægmarkeder i Varde var stærkt besøgte, men ellers gik indkøbene efterhånden fra de gamle forretninger i Varde til de nye i Esbjerg.

Den i politisk henseende så golde provisorietid 1885-94 var en stor fremvæksttid for landbrugets organisationer. Den nystiftede Esbjerg og Omegns Landboforening holdt sine første dyrskuer. De kunne ikke måle sig med de senere Bellahøj skuer eller de jyske ungskeer, men det var alligevel en begivenhed for en hjemmefødning af en skoledreng at trække en ko hjem med præmieskilt på panden; alle kunne jo ikke få 1. præmie. Det var anturligvis også et stolt syn at se hesteavlsforeningens første hingst Sophus komme dansende og svansende ved fremvisningen, men for et ukritisk blik kunne vrinskermændens hingst fra Allerup, som i bedækningstiden stod opstaldet derhjemme en gang om ugen, næsten måle sig med den både i størrelse og mankepragt.

Om vinteren bestod drengearbejdet navnlig i at vande og fodre kreaturerne i stalden, og det var overkommeligt ved siden af skolegangen. Om sommeren var vogtergerningen også det vigtigste, men ved siden deraf var der så meget andet. Pløjningen var absolut for voksne, men purken behøvede ikke at være ret stor, før han fik lov at traske bag harven, om ikke for andet så for at holde i tømnen. Noget af det første om foråret var at få muldvarpeskuddene jævne. Det var mit arbejde en kold aprildag i 1893, mandagen efter min konfirmation. Med et vist vemod over det tabte hørte jeg skolebørnene huje på hjemvejen fra skole. Meget besværligere var det dog at få de nye kløvermarker rensede for sten, inden græsset blev for højt. Når de udgjorde en tilstrækkelig stor dyng hjemme ved havediget, transporterede vognmand Pogge dem til Esbjerg, hvor der var brug for dem ved havnebyggeriet.

I juni kom så klynemosen. Tørvene skulle graves, vendes, stakkes og køres hjem, når de var tjenlige. Der gik måske også et læs eller to til Hjerting. Næste etape i sommerens arbejde var høbjergningen, først kløverhøet, så enghøet og endelig glansnummeret marskhøet i Tjæreborg enge med de lange køreture og overnatning i høstak, når udejerengen blev slået. I umiddelbar fortsættelse heraf kom højdepunktet af årets arbejde kornhøsten, og da det nu engang med vore 174 regndage om året plejer at være tørt i forsommeren, når kornet skal gro, og vi har årets største nedbør i august, når det skal høstes, kunne det være besværligt nok. Var roesæsonen kort, så var kartoffelsæsonen så meget desto længere. Her fik vi god assistance af husmandskonerne, lige rappe

på hænderne og i munden. Men koldt var det at ligge og kravle ude på de åbne og våde marker, især for de sarte fingre.

Humøret var næsten altid godt, hvis da ikke vejret var altfor drilagtigt. Tonen var hyppigt skæmtefuld og bramfri. At tingene blev nævnt ved deres rette navn var der ikke noget at sige til. De svovlede følelsesudbrud tækkemanden udøste over ens syndige hoved, hvis tækkenålen kom forkert ud gennem taget, lød ikke godt i småfolks øren, men alle vidste, hvor rar og skikkelig gamle Søren Nielsen i virkeligheden var. Drengene og daglejerne var som regel gode venner. Forholdet prægedes af gensidig agtelse og tillid. En opvakt dreng kunne godt fortælle noget besynderligt om, hvad han havde læst i en klog bog eller i Ugens Nyheder, og husmændene kunne indvi ham i mange af dagliglivets foretelser og vise, hvorledes et stykke arbejde skulle gøres.

De kunne f. eks. nøjagtigt se på solen, hvad klokken var, hvor længe der var til fyraften, eller om husmoderen snart kunne ventes med mellem-maden og kaffen, måske en æbleskive. Friluftslivet gav appetit, og intetsteds smagte maden bedre end i en høstak eller i læ af en vogn på kartoffelmarken. Viste det sig ved slutningen af måltidet, at der var levnet en ordentlig rundtenom hjemmebagt rugbrød med ost eller røget fårelår, var der altid en arbejdsmand eller stor knægt i voksealderen, der kunne skaffe plads til den inden for vesten. Smalhans kendtes ikke hverken ude eller inde. Kosten var god og rigelig, måske snarest lidt for kraftig. Stegt flæsk og groft hjemmebagt rugbrød efter morgenarbejdet i stalden var utvivlsomt

mere velegnet kost for en daglejer eller voksen karl end for mindre drenge.

Før fryseboksenes tid bar november med rette navnet slagtemåned, og det var naturligvis dejligt med de hjemmelavede pølser og andre gode ferske varer, så længe det varede. Hvert forår købtes i Hjerting et lille læs fisk, som saltedes og tørredes i fri luft. Torsk og hvilling kogtes til middag, skulder, en slags rødspætte, ristedes og regnedes af de voksne for en lækkerbidsken til morgenmaden. Al den saltmad hørte ikke rigtig til børnenes yndlingsretter, hvor sunde, solide og nærende de end var. Tilmed krævede de stærkt tilsætning af det hjemmebryggede øl, som heller ikke faldt i min smag. Det er muligt, at en lettere kost ville have været heldigere for den nervøse hovedpine, jeg somme tider led af som barn.

Det fortælles, at når H. P. Hanssen, der var opvokset i et velstående gårdmandshjem på Sundevad og ikke var småligt anlagt, yndede at sige: det er bedre at tjene daleren end spare skillingen, svarede hans ældre ven, den jævne, forsigtige næringsdrivende: begge dele, bitte Hanssen, begge dele. Det var i hvert fald ikke uden sparsommelighed, bønderne klarede sig gennem den lange tid med de sløje konjunkturer. Trods al udvist sparsommelighed skete endda ikke så sjældent, om end ikke i Gjesing, at en mand måtte gå fra gården.

Herregårdene i Sydvestjylland var forlængst reducerede til proprietærgårde, som ikke nød kvalificeret agtelse hos menigmand. Her herskede efter sigende en noget anden tone over for tyende og daglejere. Den er bedst til at sidde på bukken, var en kritisk indstillet daglejers karakteristik af for-

valteren. Mere hånligt end ved brugen af det upersonlige den eller han uden navns nævnelse kunne foragten for slig person i langskaftede støvler i stedet for træsko næppe udtrykkes.

Husmændenes tid var endnu ikke inde; den begyndte lige efter århundredskiftet. De fik ganske vist som regel for lidt ud af deres jordlod i udkannten af byen, navnlig fordi de manglede trækraft. Men arbejde på gårdene eller anden beskæftigelse savnedes ikke. Konerne kunne give en håndsrækning med i den travle tid, og børnene, hvoraf der ligesom på gårdene kunne være en større flok, behøvede ikke at være ret store, før de kunne tjene til føde og klæder. Ikke mindst for husmændenes bedrift blev mejeriernes oprettelse en stærk løftestand, selv om der kunne være temmelig langt at trille mælkespandene ud til landevejen.

Det er mit indtryk, at der i det store og hele herskede et godt forhold mellem gårdmænd og husmænd på min hjemegn. De kendte hinanden personligt og havde siddet på skolebænk sammen, som J. C. Christensen betonedede under en debat i Folketinget. Noget lignende kan siges om forholdet mellem husbond og tyende. Gårdmændene og gårdmandskonerne havde som regel selv tjent som karle og piger i deres unge dage. Men karlekamrene var på sine steder langt fra gode, deri havde Aakjær så vist ret.

Fattigfolk og ensomme gamle havde det ikke altid godt. Den frie fattigkasses midler strakte ikke vidt. Den første beskedne lov om alderdomsunderstøttelse til værdige trængende kom 1891. I Brøndum sogn var der hverken fattighus eller fattigård; der var få fattige og næsten ingen jordløse husmænd. I Tourup fattighus førte, efter hvad

der sagdes, både gamle og børn en ret trist tilværelse. Lysere var billedet af Fourfeldt fattiggård, hvis beboere man kunne træffe, når der skulle hentes tang fra stranden til at dække kartoffelkulerne med. Der var megen gensides hjælpsomhed, og de, der måtte tage deres tilflugt til tiggerposen, gik ikke forgæves ad køkkenvejen.

Politiet behøvede betlere ikke at frygte for. Det vil sige, i provisorietiden 1885-94 kunne man risikere på landevejen at møde gendarmen til hest i fuld krigsmaling. Hver gang jeg siden ser Otto Baches store, flotte maleri: De sammensvorne ritter fra Finderup, tænker jeg uvilkårligt på de lyseblå. Når børn mødte dem til eller fra skole, var det klogest at søge dækning bag diget, til de var kommen forbi. Så kunne det endda nås for en rask dreng at råbe: Ned med Estrup! Slet ikke så ulig den måde, man har kunnet se voksne demonstrere deres mod under alvorligere forhold.

I en lille hytte midtvejs mellem kirken og landevejen boede en rar gammel kone, hvis navn jeg nu med skam at melde har glemt. Den sommer jeg var hos min morbroders i Brøndum vekslede vi ofte et par ord med hende på vejen ud til præstens mark, og hun inviterede os tit ind. En dag gjorde husholdersken og jeg alvor af det og tog mod indbydelsen, hvilket åbenbart glædede hende. En ni års dreng i arbejdstøj havde nok ikke sagt nej til en sirups mellemmad eller en kage; men der var kun råd til et stykke sukker til kaffen. Den gode vilje fejlede ikke noget, men tæring efter næring!

I et andet småkårshjem, hvor jeg havde ærinde en søndag formiddag, bød konen på en dram; det var, hvad der lå nærmest for, når man ville være gæstfri. Der skulle gå et kvart århundrede, før

Claus Johannsens milde formaninger, Larsen-Ledets dundertale og Ove Rodes håndfaste spiritusbeskatning for alvor fik rokket snapsens og kaffepunchens dominerende stilling i vestjyske landbohjem. Først da den danske bonde blev ædru, lærte han at drage plovfuren lige, for atter at tale med Jeppe Aakjær.

Cigaretplagen havde ikke bredt sig over det ganske land; men der var mange, som satte pris på en pibe tobak efter fyraften, og de fleste hårdt arbejdende mænd havde i vestelommen en rulle saftig skråtobak, hvoraf de bed en stump, når de rettede ryggen og så efter, hvor mange klokken var bleven. Pibe og skrå nødvendigjorde anbringelse af spyttebakke på det hvidskurede gulv, der kunne være bestrøet med et stænk hvidt sand, alt sammen mere hyggeligt end hygiejnisk i et samfund, hvor tuberkulosen var en svøbe for befolkningen. Hjemme var der ingen, der røg, men til besøgendes afbenyttelse stod der fremme en brun tobaksdåse med Obels Melange i et større rum og plads til udkradsning i et mindre. Udkradsningen fik gamle Bertel til snus. Den var ham vel undt, stakkels mand. Han havde det ikke for godt hverken med kost eller klæder i sin faldefærdige rønne ude på heden ikke langt fra Guldager station.

Der spilledes ikke så lidt kort i de lange vinteraftener, mest uskyldig adspredelse. Men det hændte, at det blev sent, når de der havde siddet i uheld nødigt ville slutte, før de havde fået revanche. Ledvogteren ville efter sin tidligere fyraften på banelinien gerne hjælpe til med indkørsel og tjene en ekstra skilling til hjælp til forsørgelse af den store familie. Han kom også stundom en vinteraften til et slag kort, selv om gevinsten her var mere pro-

blematisk. Da man ikke godt kunne slutte, før man havde fået omgangen rundt, kunne det gå så uheldigt, at Visti Larsen lige nåede at høre lokomotivførerens fløjt, når aftentoget passerede det åbne led. Nu var færdselen ad landevejen vel ikke stor på den tid af døgnet, men et sådant advarselsfløjt var dog en anmærkning i karakterbogen. Familien boede en tid i Varde, men flyttede atter tilbage til Gjesing, hvor den ved gode folks hjælp fik et pænt hus med have midt i byen.

Når Brøndum sogns indbyggerantal trods udvandringen kunne vokse fra 687 i 1860 til 733 i 1890 og 950 i 1900, skyldtes det den store opdyrkning, der havde fundet sted. I løbet af mindre end et halvt århundrede blev indtil en tredjedel af arealet forvandlet fra hede og mose til mark og skov, et godt udtryk for, at der blev bestilt noget såvel i nedgangs- som opgangstider. Af foregangsmændene i mine drengear fremhæver Karl Hansen i sin beretning om Brøndum sogn i Fra Ribe Amt 4. bind, hvorfra det her anførte indbyggerantal er taget, den meget flittige og dygtige landmand Jakob Nielsen, afholdssagens trofaste talsmand, i 25 år formand for foreningen i Brøndum, samt sognefoged Hans Sørensen, eller Sadderup som han kaldtes. I Kjærings nævnes med rette Søren Villadsen, 1846-1924; han havde været to vintre på Askov og var stærkt præget heraf.

I Gjesing ville jeg sige, at mændene holdt godt fodslag. Min morbroder Jens Andersen var den jeg kendte bedst. Lige til hans død 1910, 73 år gammel, besøgte vi ham altid i ferien i aftægtshuset ved landevejen. Han besøgte også os i København, og jeg havde den fornøjelse at vise ham og min svigerfar, pens. lærer H. H. Sørensen, Veldbæk, rundt

i det nye rådhus. Det blev en grundig gennemgang. Med kyndigt blik og nænsom hånd blev alt det skønne snedkerarbejde gået efter i sømmene. Med lignende grundighed gik Jens Andersen til værks, når han berettede om sine oplevelser, f. eks. i 1864, da han sammen med Jørgen Bruun og Eskild Thuesen af Gjesing havde gjort felttoget med og under forsvaret af Dybbøl skanserne havde fået sin ene støvlehæl revet bort af en fjendtlig kugle. Lige som Hans Nielsen, Nourup, kunne Jens Andersen gøre rede for stamtavler og familieforhold flere slægtled tilbage. Sikken hukommelse de gode hoveder blandt de gamle bønder havde!

Da en anden kendt Gjesing gårdmand var i København med sin syge søn for at konsultere specialist, gik det rask. Han orienterede sig hurtigt i slotte og andre offentlige bygninger og fastslog, hvad de betød. Karl Hansen var en belæst og oplyst, selvlærd og særpræget landmand, konservativ af tankegang, fremskridtsvenlig af virkestrang. Han gik med iver og varme ind for tidens tanker. Som sin nære nabo var han virksom for beplantning og opdyrkning. Hvor den 14 år ældre Jens Andersen var den sindige, fredeligt anlagte landmand og håndværker, der sagde Ja og Amen, var den iltre, polemisk anlagte Karl Hansen tilbøjelig til at sige Nej og Jamen. Karl Hansen var agrar. Når han sagde: Vi bønder, var det med en vis selvfølelse. Ved sammenkomsten i Skast forsamlingshus efter Thomas Bruuns jordefærd 18. juni 1929 holdt den 78-årige mand en kort mindetale, der absolut ikke bar gammelmandspræg. Men da hans egne bysbørn to år efter fejrede ham i Gjesing forsamlingshus ved hans 80 års fødselsdag, var hans livskraft brudt; han døde samme år 1931.

Noget for sig selv var H. Chr. Hansen, som fra 1865 i næsten et halvt århundrede sad som ejer af Spangsberg mølle. Han deltog med afgjort held i økonomiske foretagender både på Fanø og i Esbjerg, efter at havneanlægget var begyndt i 1868. I de første tolv brydsomme år var han formand for Esbjerg Andelssvineslagteri. Gården såvel som vind- og vandmøllen udvidedes til betydelige, veldrevne virksomheder. I løbet af 20 år opdyrkedes 50 tdr. land af ejendommens samlede areal på 117 tdr. land. Besætningen voksede fra 6 til 60 kreaturer om vinteren, når der stod en snes stude på fedestalden. Men hverken vind- eller vandmøller kunne tage konkurrencen op med valsemøllen, og 1915 afstod sønnen Terman Hansen møllen og den smukke gård.

Det var et fængslende syn her lige på grænsen mellem Brøndum og Jerne sogne at se vandet strømme ned over det store møllehjul og fortsætte i bækken gennem engen. Fra det smukke røde stuehus skrånede havens og plantagens træer ned mod engdraget. Vandringsmanden måtte uvilkårligt standse på broen, kaste et blik ud over dammen til den ene side, engene og haven til den anden, lytte til vandets brusen og kværnens durren. Da hovedvej 12 i trediveerne skulle anlægges tværs over dammen, og vandet lededes bort, blev Esbjerg egnen et yndigt landskab fattigere. Den daværende ejer Holger Villadsen, Kjærasing, lod det gamle møllehjul istandsætte som et minde om fortids herlighed. Gad vide, om hjulet og den indskrift jeg sendte ham er bevaret:

*Her laa Spangsberg Mølle
omtalt 1427; ophørt 1941.*

*Igennem mange Hundred Aar
Jeg delte med jer Egnens Kaar.
Til Vingers Sus og Vandhjuls Brus
Jeg maled Brød til Gaard og Hus.*

JEG SER OVER TINDRENDE MARKER

Fra marts til november 1888 passede jeg køerne hos min morbror Hans Lauridsen Thuesen, der havde en lille ejendom lige over for Brøndum kirke. Hans Lausen, som han kaldtes, udøvede officielt eller uofficielt et vist tilsyn med kirken og kirkegården og besørgede den daglige ringen solen ned. Den lille ni års purk klarede så rengøringen af kirkestalden, hvor heste og fjedervoglene fra Gjesing og Kjærsing, Forum og Astrup opstaldedes i kirketiden. Cykler og biler var lige ukendte befordringsmidler.

Min morbroder var en livlig mand, som regel i godt humør; han hørte til dem, som i et festligt lag ved ophøstningen kunne komme igennem det meste af sangbogen ved at begynde bag fra. Han var enkemand efter barnløse ægteskaber med to af min mors søstre, der begge døde i en ung alder, antagelig af tuberkulose, som bortrev så mange af søskendeflokkene i gårdmands- så vel som husmandshjem. Ved den yngste af de to søstres begravelse i 1885 havde jeg været til stede som 6-årig. I sommeren 1888 gik Hans Lausen på frierfødder til sin tredje hustru, en ret velstillet gårdmandsenke med tre halvvoxne børn, Maren Balle, som stadig havde mod på livet. Også dette ægteskab forblev barnløst. Over de tre hustruer rejste Hans Lausen et af kirkegårdens smukkeste mindesmærker. Ved mit sidste besøg deroppe savnede jeg det.

Husbestyrerinden var flink, så jeg led ingen overlast i det lille landbohjem. Jeg fik mere ros end ris og har overhovedet ikke kendt skænd eller straf hverken ude eller hjemme. Jeg er ikke derigennem blevet hærdet mod de stød, verden har givet senere hen i livet. Der herskede udstrakt talefrihed i det lille samfund, og de voksne har sikkert tit og mangen gang moret sig over purkens frisprog. Det havde måske ingen skade været til, om tilbøjeligheden til at give sin mening til kende var blevet avet i tide. Den niårige var med i alt, hvad de voksne foretog sig. Kaffepunchene og anden stærk drik blev han dog forskånet for. Med undren hørte han, hvad folk havde set på udstillingen i København den sommer.

Det var vist ikke fri for, at den lille tjenestedreng blev lidt forkælet første gang han var ude i verden på egen hånd. Men heller ikke i hine nu snart fjerne tider var det ualmindeligt, at voksne fandt morskab i at forvirre og irritere børn med spøgefuldt drilleri, som de ikke forstod meningen med. Særlig slem i den henseende var Anton Andresen, senere sognerådsmedlem, en vågen og interessant mand, som anlagde en stor have med sjældne træer og planter. Som rektor har jeg sammen med en klasse elever nydt hans og hans hustrus gæstfrihed, når vi fik lov at bese den smukke, velholdte have. Men han var nu en slem drillepind, når han hjalp os med le eller plejl. At både han og faderen, Dres i Lille Brøndum, virkelig var i besiddelse af et underfundigt lune og havde anlæg for at sige morsomme ting, forstod jeg desværre først senere. Han er måske også senere kommen til erkendelse af, at et følsomt barnesind er mere modtageligt for spot end for spøg.

Det skal siges til de voksnes ros, at de ikke var slemme til at skræmme børn med spøgelses-historier. Ja der var den hovedløse hest nede ved Gosse diget. Den hørte vi så tit om, at unge piger ikke var trygge ved at færdes dernede ved aftens-tid. Ellers var der næsten kun de historier om gengangere og varsler, kogekonerne, køksene, for-talte ude i køkkenet, det mest spændende op-holdssted under gilderne. Den sommer i Brøn-dum blev jeg fortrolig med at færdes på kirke-gården også efter solnedgang. I det hele taget tror jeg at turde sige, at der egentlig ikke var ret megen overtro for det elektriske lys at forjage, da det holdt sit indtog i Vestjylland.

Stor respekt stod der om smeden. Han kunne godt komme farende fra smedjen med et stykke gløden-de jern i knibtangen for at forskrække de frække knægte, der generede ham på deres vej til og fra den nærliggende skole. Han var slem til at brum-me og skælde ud, men i virkeligheden såre god-modig, og vi blev snart rigtig fine venner. Vig-tigere end herskabets appel til drengens æresfø-lelse og naboernes spøgefulde drilleri var dog næ-sten humøret hos de køer og kalve, hvis velfærd og trivsel han var sat til at overvåge.

Det var naturligvis ingen sag for en bondefødt knøs at passe 5-6 kreaturer på hjemmebane. Vær-re var det, når de skulle trækkes ud vest for Varde landevej til en parcel af den nyligt ud-stykkede præstegårdsjord. Eller efter slet til det endnu fjernere engskifte helt ude mellem Balle og V. Nebel. Der kunne let blive uorden i geled-derne blandt sultne køer, når de skulle traske hele byen igennem, møde køretøjer og passere fristende kløvermarker. Men når kørerne først var

fortøjede i det friske græs, hvor var der så dejligt på engen. Langsomt og fredeligt gled vandet gennem bækken, der udgør sogneskellet.

Et par sammenfiltrede koppel får, der skulle flyttes ude på vestermarken, mens de voksne sov til middag, kunne vel nok bringe en purk til randen af fortvivlelse. Men blev han så på hjemvejen nødt til at springe for livet for at undgå at træde på en hugorm, der lå og snoede sig i solskinet på skeldiget, var det alligevel nådigt sluppet. Den niårige måtte imidlertid også tage sin part af dagens og årstidens vekslende arbejde på sine svage skuldre.

Ejendommen var ikke stor nok til at holde rense- eller hakkelsemaskine. Kornet rensedes for avner med den fra Det gamle Testamente kendte kasteskovel, og hakkelsen til den ene hest blev skåret med en hakkelseskniv som i en brødmaskine. Det er det eneste sted jeg har set disse primitive redskaber. Dem måtte manden selv betjene. Der var nok endda for småfolk at hjælpe til ved: tørvne, høet, kornet, kartoflerne. Det kedeligste var at blive sendt alene ud på vestermarken om efteråret for at grave kartofler op. Bare man også have haft nogle flere armkræfter til at slæbe de tunge tidsel havreneg fra lugen hen over loftet og række dem op over hanebjælken. Den liden smådreng kunne være dånefærdig af træthed, inden vognen, det har nok været et lille enspænderlæs, endelig var tømt, og der var mulighed for at komme hen til lugen og få en mundfuld frisk luft. Men det var naturligtvis ikke noget at tale om for en rask dreng.

Opholdet i Brøndum var en slags læretid for de følgende års virksomhed som hjorddreng hjemme i Gjesing. Her havde jeg i flere somre hovedansvaret for en halv snes køers, unghøveders og fårs røgt og pleje, så mine ældre brødre kunne deltage i det mere krævende karlearbejde. Det var et arbejde, der ikke oversteg ens kræfter, men det krævede omtanke og pligt troskab, når det skulle udføres på rette vis, og jeg tør nok sige, at det skortede ikke fra min side på omsorg for mine undersåtters ve og vel.

Den smukke mørkerøde korthornstyr, som var indkøbt syd fra, og som godt kunne brumme hult, når uvedkommende kom den for nær, formeligt dansede af gensynsglæde, når den skulle flyttes, og rakte sin brede pande frem for at blive kløet mellem de stærke horn, hvormed den kunne have sendt sin tobenede ven og vogter højt op i luften. Trist var det at skulle følge den på dens sidste rejse til kreaturslagteriet.

Men helt let var det ingenlunde altid at gøre dem til pas. Det var ingen sag, når de om foråret kåde blev sluppet ud på de grønne agres saftige græs. Ulige sværere var det, når markerne revnede af tørke, og bremserne stak fra morgenstunden af. Når så alle køerne stak i rend med halen i vejret og styrtede ind i kornet eller hjem i stalden i panisk skræk for de blodsugende uhyrer, sank hjertet i livet på en stakkels vogterdreng. Der var ikke andet for end at få slæbt grøntfoder ind til dem, og det var et drøjt arbejde. Løsdriften holdt først sit indtog i Vestjylland lidt senere, så der var en ustandselig flytten køer og heste, unghøveder og får; jeg kan endnu i mit firsindstyvende år drømme om det om natten.

Når kornet var i hus, blev kreaturerne sluppet løs, som når i fællesskabets dage ævred blev opgivet. Det var vel nok en herlig tilværelse at gå og vogte en flok skikkelig kvæg, ret som i de gamle patriarkers dage, da Jakob løftede sin fod for at drage på frierfærd til morbror Laban og vogte hans får og geder. Markskellene tog man det ikke så nøje med på den tid af året. Kartofler stegte i bål på marken eller store sigtekringler lige fra ovnen derhjemme på en bagedag var ikke nogen dårlig afbrydelse i dagens ensformighed. Kom der jægere fra Esbjerg med hund og bøsse travende gennem stubmarkerne, gav de gerne en 25 øre for kringlen og oplysning om, hvor vildtet holdt til.

Alt sammen dejligt, så længe vejret var godt, men satte det ind med byger og blæst eller silende regn hele dagen, kunne det let blive så slemt, at både hyrde og kvæg måtte søge hjem til den lune stald, mere sultne og forkomne end da de drog ud. Så var der petroleumslampen og bilæggerovnen at glæde sig til om aftenen. Var der ikke plads på den faste bæk ved vinduet, eller der ikke var ro til at beskæftige sig med regnestykker og bøger, der havde måttet lægges til side i sommerhalvåret, skulle det være meget koldt, om man ikke kunne sidde ved det store bord ude i køkkenet, der til daglig benyttedes som spisebord, og lære sine salmevers eller læse mere i Holms danmarkshistorie, end læreren havde fortalt.

Det kunne være anstrengende en sommermorgen at få kørerne på græs, få fårene og studene flyttet, før der blev tid til frokostpause, længe efter at karle og piger var gået til dagens dont. Men hvor smagte en mellemmad af hjemmebakket sigte-

brød så ikke. Og en dreng lærte at flytte fødderne, når han en oktober morgen på bare fødder i stunt-hoser sprang hen over det rimdækkede græs nede i mosen på vej til fårene ovre på nordre hede; det ville tage alt for lang tid med de tunge træsko på.

Der er grædt mere blæk end strengt nødvendigt over de stakkels hyrdedrenge's triste tilværelse. Uden tvivl har der været fattige tjenstedrenge, der har haft det ondt hos en uforstandig husbond og madmoder. Men hos forældre og gode folk var hyrdedrenge's liv ude i den fri natur, mellem dyr og planter, med arbejde og ansvar ikke at ynke. Mangfoldige børn i by og på land, der knap ved, hvorledes de skal få tiden til at gå, og søger at slå den ihjel ved at gå og sparke til en død hold, kunne have god grund til at misunde de vestjyske hyrdedrenge. Men de kunne ganske vist ikke nøjes med at gøre een god gerning om dagen.

Det var ikke regn og efterårsskyer alt sammen, tværtimod. Solen har aldrig skinnet så meget som i barndommens land, fordi solskinstimerne aldrig er bleven udnyttet i samme grad. En maj morgen kunne den pludselig afsløre det blomstrende æbletræ i al dets pragt, eller engen neden for marken fuldstændig dækket af gule smørblomster. Sommeren igennem drev duften af græs og hø; af dræende rug og blomstrende boghvede; af det høstede korn og den friske muld; af den salte brise fra havet eller den sure dunst fra mosen; af den varme em fra de dampende hestes krop og fra køernes stærke ånde hen over marken. Dette landlige liv var ikke nogen idyl; man kan kalde

det primitivt, om man vil, men sterilt var det i hvert fald ikke.

Det kan nok være de små ben blev rørt; hvad havde man dem ellers til? Somme tider kunne det næsten blive for meget af det gode, som når den niårs dreng sammen med en halv voksen knøs trak et par unghoveder fra Brøndum til Allerup enge til græsning på efterslet. Vejen var lang, og den blev ikke kortere ved, at ingen af de to meget unge mennesker vidste rigtig besked om den. Først da de kom op på bakken ved Andrup mølle og kunne se ud over engene, gik det op for dem, hvor fjernt målet lå, og da var studene allerede så trætte, at de foretrak græsset i vejgrøften frem for at vandre videre i landevejens grus på de ømme klove. Men vi nåede da hjem til sengetid.

Også da benene blev længere, blev de godt brugt. Det kunne være for at bringe middagsmad, hvorfor ikke pandekager og rabarbergrød, til karlene, der slog lyng langt ude på den sorte Kjærsing hede, hvor den frodige lyng og en halv snes dybe hjulspor ved siden af hinanden vidnede om, at her havde mennesker færdedes, og her havde ligget dyrkede marker langt tilbage i tiden. Ejendommeligt er det at se, at alle de fire største byer i Brøndum sogn har oldnavne med endelserne ing og um: Gjesing, Kjærsing; Brøndum, Forum. I hele Skast herred er der kun otte byer med disse ældgamle navneendelser. De fire øvrige er Hjeriting og Sædding eller Sæden; Hygum og Sneum. Af de to andre endelser, der ved siden af ing og um regnes for de ældste, er sted repræsenteret ved Skast og Roust; lev ved Alslev.

Ikke blot landsbynavne, men også gravhøje og kirkebygninger vidner om, at der både i oldtid og

middelalder har boet en talrig og velstillet befolkning på Esbjerg egnen. Det var først i 17. århundrede, at bønderne ved frygtelige hærgninger af tøjlesløse tyske, polske og svenske tropper i fire krige i løbet af en menneskealder, 1625-29, 1643-45, 1657-58 og 59-60, for alvor blev fattige og fortrykte, samtidig med at det danske rige for lange tider blev forarmet, og dets landområde for stedse formindsket med en tredjedel. Af de to konger, som letsindigt havde kastet landet ud i disse ulyksalige krige, blev den ene foreviget i nationalsangen som Kong Kristian, der stod ved højen mast og slog på fjenden slag i slag, mens sønnen Frederik den Tredje belønnes med at få overdraget enevældigt styre.

Ifølge indberetning af sognepræsten, gengivet af Karl Hansen i Fra Ribe Amt, fjerde bind s. 459, var ved slutningen af anden svenskekrig 1659 alle gårde i Gjesing så ødelagte, at en stor del af jorden ej dyrkedes; Kjærsing var meget forarmet; Brøndumdam næsten udyrket. I vort århundrede forvandlede de dygtige Kjærsing bønder den store, stille hede til frugtbare korn- og kløvermarker, som så atter måtte vige for flyvepladsen, der lige var nået at blive klar til at modtage besættelsestropperne i 1940. Hjejls ensomme klage, lærkens jublende triller, leens klang og selvbinderens travle klappen var nu bleven afløst af flyvernes voldsomme larmen.

Så lange blev benene dog aldrig, at det ikke føltes som en drøj tur at få lov at slæbe en stædig stud de to små mil over den langsommelige Forum hede til Varde marked. Eller den ikke mindre øde vej over Tobøl og Kokspang heder til Tarphage, hvor studen på den hånddrevne færge førtes over

åen og over de dejlige enge til kreaturhandleren i en af de store gårde i Kjelst eller Billum. Efter konfirmationen kom så de to år, hvor de syv kilometer til realskolen i Esbjerg den største del af året tilbagelagdes til fods.

Min første cykle købte jeg i sommeren 1900 for penge jeg havde tjent ved at undervise på en skole i Himmerland. Den var brugt, men ikke så dårlig endda og måtte straks forcere vejen ned gennem Midtjylland. Ude på Alheden var hjulsporene så dybe, og stien ved siden af så sandet, at det på sine steder var nødvendigt at trække cyklen. Intet hus eller levende væsen var i sigte undtagen den lille skare tugthusfanger i Gedhuset, som beskæftigedes ved tilplantning af den øde hede. Også den grusede landevej fra Ringkøbing til Varde var træls i modvind. Det var dejligt at bede i Lyne hedekro og styrke sig ved en vældig kop kaffe og et par rundtenommer hjemmebagt sigtebrød, 35 øre alt iberegnet.

*

Men var barnelivet da ikke andet end arbejde og skolegang og til afveksling trækken en stædig stud over heden? Jo, mere travlt var der heller ikke, end at der ved Esbjergs 25 års jubilæum 28. juni 1893 blev tid og lejlighed til at se både konge og kongeskib på nærmeste hold. I en så formløs by og en så formløs forsamling havde en nysgerrig dreng, der ikke hængte sig i formaliteterne, altid en chance for at knibe ind mellem benene på de høje uniformerede herrer. Hvis man ville løbe alene en kold vinteraften de syv km frem og tilbage, kunne man fra balkonen i hotel Spangsbergs teatersal overvære opførelsen af Tor-

denskjold i Dynekilen; det var noget med knald og krudt i.

Læselysten var stor, men der var ikke større adgang til at få den tilfredsstillet, da offentlige biblioteker ikke var for hånden. Det kan nok være en tolvårs knægt spilede øjnene op, da han for første gang kørte med toget fra Guldager til Vardø og i N. O. M. Nielsens boghandel på Storegade så hele vægge dækket med reoler fulde af de skønneste bøger. Han skulle tids nok opdage, hvor lidt meget af det, der dækkes af fint omslag og fed overskrift, er værd. Om sommeren var der ikke tid, og om vinteren kun ringe lejlighed til at læse andet end lektierne. Heldigvis var der altid lunt i køkkenet, hvor tørveilden brændte i komfuret hele dagen og holdtes ved lige natten over under et lag af aske. Her var stedet til at nyde Dronningens Vagtmester.

På gården var der altid noget ekstra at glæde sig til: hoppen der skulle fole, koen der skulle kælte, hønen der skulle ruge kyllinger ud. De andre hyrdedrenge blev ikke vurderede efter faderens hartkorn, snarere efter hvor mange fuglere der de havde fundet og underlagt sig ved at rejse en stenvarde, en duel kaldte vi denne form for skøde; Fejlbergs jyske ordbog kender kun ordet i betydningen skel af græstørv. Efter tordenskyll var det lifligt at vade i det halvlunkne vand på de oversvømmede enge, og uforstyrret kunne en dreng i overgangsalderen hengive sig til sine dagdrømme, når han flyttede stude i kæret eller samlede sten helt ovre på Blåbjerg, alene under høj himmel, med fri udsigt over mark og mose, mens røgen fra toget forsvandt i bakkeudgravningen på vej ud i den vide verden; eller en efterårsdag i

mørkningen at stirre ud over de brune marker og betragte de drivende skyer.

Ja men legede bønderbørnene da aldrig? Selvfølgelig gjorde de det, om der end var mindre tid og råd til det end i vore dage. Legen var præget af to ting: den havde nøje tilknytning til dagens arbejde og årstidernes skiften, og med hensyn til legetøj var vi selvforsynende. Det var vore egne grønne agre, der benyttedes til legeplads; bækken vi vadede i løb gennem vor egen eng. De køer og heste, små drenge trak på græs og satte på stald, lavedes af leret i vore egne mergelgrave, hvoraf for resten også gårdens mursten var blevet brændt. De skibe, vi lod stikke til søs, havde vi selv lavet af papir. De pinde og kæppe, vi slog pind med, fandt vi i vor egen have, og tømmerne stammede ikke fra legetøjsbutik. Hvorfra vi fik den bold, hvormed vi spillede so i hul, i princippet det samme som det fornemme engelske golf-spil, ved jeg ikke; den må vel være købt i en butik lige som kortene.

Barnelivets vigtigste sysselsættelse og adspredelse var og blev dog at følge med i det afvekslende arbejde og liv på gården året rundt: i køkken og dagligstue, stald og lade, mark og have; slagtning og bagning, fodring og vanding, såning og høst, indkørsel og tærskning. Og så var der alle dyrene: hund og kat, føl og lam, kalve og kyllinger. Med dem, deres trivsel og skæbne fulgte både sorger og glæder. Det var en bitter sorg for en lille purk at miste en god legekammerat, en trind hvalp, der skulle stikke sin snude i alt. Den omkom ved en færdselsulykke, idet den blev kørt over af byens eneste studekøretøj, mens det holdt uden for vor dør for at tilbagelevere borde og

bænke, som var lånt til et større gilde. Ved visse lejligheder var det skik og brug at låne sig frem hos naboer, således med plader til julebagningen. Pudsigt nok var studekøretøjets ejermand en hjemvendt australiefarer.

Duer holdt vi da også. Når ungerne var slagtefærdige, blev de afsat ovre i den smukke gamle sognefogedgård i Guldager. Sønnen havde været i Australien; det var måske der, han havde fået smag for duesteg. Prisen var 25 øre pr. stk. Jeg havde fået besked om, at jeg skulle forlange 35 øre. Det gjorde jeg så en søndag formiddag, da jeg traf gårdejeren selvanden ved en fredelig kaffepunch. Det skulle jeg ikke have gjort. Georg Hansen, som ellers var en mand af format, fandt åbenbart, at dette var et forsøg på optrækkeri og gav blankt afslag.

Hermed var det marked gået tabt, og det var i en tidlig alder blevet konstateret, at jeg ikke havde arvet noget vestjysk handelstalent fra mine forfædre på mødrende side, de gamle Spangsbergere fra Uglvig og Strandby, som for 200 år siden forstod sig på både stude- og gårdhandel. Bondesnuhed fandtes heller ikke hverken på fædrene eller mødrene side. Jeg har måtte klare mig med den officielle gode handelsmoral, at en forretning skal være til fordel for begge parter. Hidtil har den forskånet mig for dumme ejendomshandeler. Duerne fik jeg vist for resten et nyt marked for på Sønderris. Hvad andet ærinde kan en dreng fra Gjesing ellers have haft i den gamle herregårds vældige køkken og spartanske folkestue, før hovedbygningen brændte og erstattedes af en bygning i en helt anden stil.

Når jeg vel nok levede mere i min egen verden

og ikke legede så meget eller så voldsomt som så mange andre, skyldtes det uden tvivl for en del, at mens mine brødre alle havde rigeligt med jævnaldrende kammerater, var næsten alle mine jævnaldrende i nabolaget piger, og de tæller ikke med i den alder. Efter konfirmationen fulgte i en længere årrække eksamenslæsning: 1896 præliminær-eksamen fra Esbjerg Realskole, 1898 studentereksamen fra Døckers Kursus i København, 1899 Filosofikum ved Københavns Universitet, alle med udmærkelse. Der var hverken tid, penge eller lejlighed til fornøjelser.

De eneste baller, jeg har deltaget i, var skoleballerne i min rektortid. Jeg glædede mig her over at se på lærernes og elevernes smukke og muntre dans. Men pinligt var det at være vidne til, hvor mange pæne piger i deres fine, nye balkjoler lige så meget måtte nøjes med at være tilskuere til som deltagere i dansen, fordi alt for mange drenge enten slet ikke tog del i dansen, eller blot dansede med den ene eller de få udvalgte. Her viste sig en alvorlig brist på det ellers i tide og utide påberåbte kammeratskab.

Denne opvækst, ikke i slib og slæb, men i arbejde og nyttebetonet virksomhed udviklede en vane, en livsrytme, som kunne følge den, der senere forlod ploven og plejlen for at gribe bogen og pennen, hele livet igennem. For at nævne nogle navne blandt de kendte og betydelige jyske gårdmandssønner: Chr. Berg og J. C. Christensen fra Ringkøbing amt; P. Munch, Bertel Dahlgård og Jeppe Aakjær fra Limfjordsegnen; Larsen-Ledet fra Vendsyssel; professor P. O. Pedersen og højskoleforstander Hans Lund fra Varde egnen; høje-steretsdommer Jesper Simonsen, fredssagens ufor-

trødne talsmand, fra Ribe egnen, har de ikke alle været store slidere, hvem virketrangen i den grad var gået i blodet, at det var arbejdet med de opgaver, de havde påtaget sig, og hverken fritid eller adspredelse, der gav deres liv indhold? Og det samme gælder utallige andre på mindre iøjnefaldende poster i samfundslivet.

ORD I MUND OG SKRIFT I BOG

Brøndum kirke ligger højt midt i et frodigt, tæt bebygget landskab. Den er opført af granit kvadere; både på afstand og nær ved tager den sig anselig ud. Indvendig er den lys, med smukke hvælvinger. I mine drengeår afdækkedes middelalderlige kalkmalerier, som var bleven overmalede, da kirken i sin tid ejedes af de i Hans Niensens stamtavler over slægten Spangsberg af 1667 omtalte Spangsbergere fra Uglvig, der har deres store mindetavler omkring højen på Jerne kirkegård. På kirkegården ligger en stor græsklædt oldtidshøj. De første kristne kirker opførtes ikke sjældent på en hedensk helligdoms grund.

På kirkegården var i min barndom med grønsvær tækket de gamles grave for at tale med Johs. V. Jensen. Det klædte dem fuldt så godt som de buske og blomster, hvormed en senere tid søger at dække over forkrænkeligheden. Med en mild omskrivning kunne jeg ikke alene sige: Min barndoms sol har smilt på grønne agre, men fuldt så meget: Der hvile også mine ben engang. Det er jo imidlertid ikke længer sæd i Dannevang at lægge grave ved alfarvej. Blichers ben hviler på Spentrup kirkegård, og for at slippe for vore bens ophobning på byernes store begravelsespladser

har vi kun den udvej at ty til krematoriet og gravurnen.

Sognepræsten, Erhard Chr. Assens, var født i Ålborg 1851 og blev 1870 student fra Ålborg katedralskole, hvor faderen Mikael Assens var adjunkt fra 1846 til 1858, da han blev udnævnt til sognepræst for Jerne-Skast pastorat. 1866 blev han provst for Skast m. fl. herreders provsti. 1880 forflyttedes han til Gauerslev i Vejle amt. Farfaderen var også provst, og moderen født Assens. I Sofus Elvius' præstehistorie 1884 er familien Assens repræsenteret ved seks navne: Erh. Assens, faderen, farfaderen, faderens to brødre og en fætter. I registret til Kirkelig Håndbog 1955 vil man forgæves lede efter navnet.

Erhard Assens blev cand. theol. 1876 efter i 1874 at være blevet manuduceret i Alslev præstegård af den senere professor og biskop Sthyr, der var sognepræst her 1873-77. I marts 1879 blev han udnævnt til sognepræst for Brøndum-V. Nebel, hvor hans første embedsgerning var hjemmedåb i Gjesing; det svagelige drengebarn lever endnu i bedste velgående. I oktober samme år ægtede han præstedatteren Marie Boberg, der blev en kultiveret, indtagende og meget afholdt præstefrue, hvis smukke sangstemme hver søndag hørtes fra den øverste kirkestol langt ned i kirken.

1879 var et af de koldeste år, vi har kendt i den nyere tid, med en gennemsnitstemperatur på 6,3^o ved Landbohøjskolen mod f. eks. 6,5^o i det meget kolde år 1942. Der var stærkt snefald 1., 11.-16. og 26.-30. marts. Når nedbøren alligevel kom under normalen, kan det skyldes, mener meteorologer, at sneen i nogen grad fløj uden om målerne.

Pastor Assens var i sine bedste år en smuk, repræ-

sentativ skikkelse, en veltalende prædikant, fornem, ret kølig i sin fremtræden, respekteret af øvrighed og menighed, men vist uden synderlig kontakt med befolkningen. Politisk sagdes han at være højremand, medens de fleste vestjyske bønder i provisorietiden var ivrige venstremænd. Bøndernes sammenkomster med de evindelige kaffepunche var ikke noget for denne akademiker fra den nationalliberale tid; men en toddy eller tevandsknægt i honoratiores selskab gik han næppe af vejen for. I det lave, røgfyldte studereværelse må den lange pipe have været et uundværligt udstyr under udarbejdelsen af søndagens præken.

Pastor Assens var en smuk repræsentant for luthersk rettroenhed. Hans klare, veldisponerede prækener, som jeg lyttede til med stor andagt, var mere belærende end opbyggelige. Jeg husker endnu hans energiske udlægning af det centrale lutherske dogme, at det er ved troen *alene*, at menneskene retfærdiggøres; de gode gerninger er troens frugter. Trods al ærefrygt for sognets åndelige autoriteter faldt denne lære mig lidt for brystet. For resten har ikke engang læsningen af selve Romerbrevet, det dogmatiske grundlag for Luthers opfattelse, helt kunnet forsone mig med dette punkt i den autoriserede Augsburgske Trosbekendelse af 1530. Det var derfor med betydelig interesse, jeg i vinter så, at professor i teologi ved Københavns Universitet Flemming Hvidberg i Folketinget havde erklæret, at det nærmere studium af de nye fund af 2000 år gamle skriftruller muligvis ville godtgøre, at pastor Kalmeyer havde mere ret i sin strid med sin biskop, end man var tilbøjelig til at tro.

Nutiden vil undres over, at slige spekulationer kunne optage en ukonfirmeret drengs tanker, men det er ikke desto mindre et faktum, lige så vel som det er et faktum, at så snart samme videbegærlige fyr havde erhvervet sig den fornødne læsefærdighed, læste han med større interesse end indsigt de udførlige rigsdagsreferater i det lille 4 siderede Varde højreblad, en vane han trolig har fortsat med i de siden forløbne 60-70 år, altså længe efter at Christensen-Stadil i reglen åbnede debatten som ordfører for det mærkelige ord oppositionen, som stadig venter på afløsning af en håndterlig fordanskning.

Der ville næppe være noget forkeret i at karakterisere de kirkelige forhold i sognet med de samme ord, som anvendes i Kirkelig Håndbog 1955: gammeldags kirkelighed; gode, rolige, ensartede forhold. Jeg er heller ikke utilbøjelig til at mene, at netop den anseelse, pastor Assens nød i sognet, og hans absolutte afvisning af enhver afvigelse fra statskirkens liv og lære må have været medvirkende til, at de mere følelsesbetonede folkelige religiøse retninger, Grundtvigianismen og Indre Mission, som netop havde deres vækstperiode i de to sidste tiår af det 19. århundrede, i forholdsvis ringe grad prægede livet i sognet. Det var ikke så almindeligt, som det snart blev, at unge piger og karle tog på højskole, skønt det var let at se, hvor glade de gamle elever var for deres højskoleophold.

Dette afholdt midlertid ikke den nidkære kirkens tjener i fra prækestolen at advare mod de vildfarelser, som ad denne vej kunne indsnige sig i hans hjord. Og da en pæn gårdmand i Brøndum engang havde været så ubesindig at udleje sin stue

til en eller anden missionerende sekts møde en aftenstund, måtte han næste søndag fra sin plads i kirken lige under prækestolen høre en streng fordømmelse af slig usømmelighed. I min naive autoritetstro over for den selvsikre prælat kunne jeg under mit ophold i Brøndum blive en smule rystet over, at almindelige bønder lige efter gudstjenesten vovede at kritisere præstens præken, når han f. eks. havde ivret imod at køre korn ind om søndagen.

Nej blødsøden var pastor Assens ikke. Vinteren 1892-93, da jeg gik til præsten, var meget hård. Januar havde en middeltemperatur på $\div 5,2$ i Jylland mod normalen $\div 0,1$, på Sjælland endog $\div 6,7$ mod normalen $\div 0,3$. Februar lå også et par grader under normalen, med stærkt snefald. Svedige og segnefærdige nåede vi den fjernt liggende præstegård efter en timelang march i den dybe sne gennem Gjesing, Tarp og Brøndum halvvejs til V. Nebel. Vi kunne godt trænge til lidt opmuntning og fortjene lidt ros for at have trodset alle hindringer. I stedet for blev vi modtaget med bebrejdelser, fordi vi kom for sent, og med trussel om slet ikke at få lov at komme ind, hvis det gentog sig.

Når præsten uanmeldt som skolekommissionens formand visiterede i Gjesing skole, som han sikkert iøvrigt var godt tilfreds med, yndede vi ikke den koldblodighed, hvormed han slyngede et tg i diktat ud til en rar lille pige, der lige så lidt som så mange andre rare små piger og drenge havde fattet gramatikkens og ortografiens mysterier, så selv den elskelige lærer Kristensen ikke havde kunnet lære hende den vanskelige kunst at stave rigtigt. Bedre blev det ikke, da pigebarnet i sit

ukendskab til karakterskalaen dikterede g+, hvor-til pastoren med sit lidt skæve smil tørt bemærkede, at + stod foran g. Næppe ret mange af børnene har opfattet det vittige heri.

Præstens egne børn måtte gå en lang, lang vej til Guldager station og tage toget til Varde for at besøge realskolen der. I virkeligheden følte præstefamilien sig vist ret ensom i den gamle afsides, fugtige præstegård. 1899, da hans tidligere manuduktør Sthyr var kultusminister, 1897-1900, blev Assens forflyttet til Hellested på Stevns, hvor han virkede til sin død 1919. Om der har været lige så god kirkesøgning som i Vestjylland, kan man have sine tvivl om, når man har erfaret lidt om, hvor liden respekt for lærer og præst, i det hele taget for gejstlige som verdslige myndigheder, der hersker mange steder på Sjælland.

*

Et stort minus havde opdragelsen på landet i forrige århundrede: der blev for lidt tid til at gå i skole. I sommerhalvåret gik vi kun hver mandag formiddag med sommerferie i august og kartoffelferie i oktober; det kunne så vist ikke blive til stort. Om vinteren gik vi hver dag både formiddag og eftermiddag, seks timer daglig, og i den tid kunne der læres meget i den alder. Mange skrev fejlfrít dansk i tolvårs alderen. De flinkeste kom igennem tredje del af H. C. Hansens regnebog og langt ind i Bertelsens regnebog med de svære og indviklede opgaver til lærereksamen. Regneme-steren var det altfor beskedne, tidligt bortgåede amtsrådsmedlem Lambert Lambertsen, Kjærøsing.

Hertil kom salmer, skriftsteder og bibelhistorie, der blev gennemgået flere år i træk, så det sad

fast. På god højskolevis var der tid til at begynde timen med en sang efter Morten Eskesens sangbog, og det var ikke det mindst betydningsfulde i undervisningen. Man behøver knap at lytte til Kvikke Hoveder i radioen for at få et stærkt indtryk af, at det ikke er skønne sange på den danske røst, der gennembæver den moderne skole. Den har da også så meget andet, den skal nå.

Da jeg et år efter konfirmationen blev optaget i realskolen, forbavsedes jeg over, hvor lidt historie og geografi mine nye kammerater kunne. Hvorledes kunne det gå til i en toklasset landsby-skole? Jo, læreren anvendte bare det lille kneb at anbringe de fremmeligste på en bænk for sig selv i en krog af skolestuen og lade dem sidde og more sig med Erslevs store geografi eller en historiebog, mens han selv beskæftigede sig med den øvrige klasse i det mere elementære pensum. Ydermere læste og hørte jeg en del historie og litteratur under et par måneders ophold på Janderup højskole vinteren 94.

Nægtes skal det heller ingenlunde, at undervisningen i landsbyskolen led af mangler, som der dårligt nok kunne rådes bod på senere hen i livet. Alvorligst var savnet af undervisning i fremmede sprog, der ligger så godt for kvikke børn i 11-14 års alderen, og som de siden 1903 har kunnet få i den mellemskole, der nu er kommen i farezonen. Hvor ville det være synd at slå mellemskolen rent ihjel. Min erfaring som mangeårig lærer og skoleleder går ud på, at netop mellemskolen er den af forældre som elever mest yndede skoleform. Men jeg er tillige for længst klar over, at den uden større skade kunne afkortes med et år. Krav og pensa er ikke større, end at flinke børn uden over-

anstrengelse kan klare dem på tre år, når de bliver mere modne ved optagelsen. Det store frafald i 3. M. visse steder kunne nok tyde på, at en noget mindre tilgang her ville være heldig for såvel eksamensskolen som den eksamensfrie afdeling.

Vi blev ikke overfodret, snarere underernæret i skolen, men det var ikke lærerens skyld. Hele undervisningen var hvad der nu kaldes lystbetonet. Vi var glade for at gå i skole, først og fremmest fordi vi havde en lærer vi så op til. Jeg var så heldig at komme i skole i rette tid. Endnu i mine forældres og ældre søskendes tid havde det efter sigende været så som så med skoleforholdene i Gjesing. Engang i trediverne fik jeg af den daværende sognepræst lov at søge en biografisk oplysning i kirkebogen. Mit blik faldt da tilfældigvis på de karakterer i religion, pastor Assens havde givet konfirmanderne på et sommerhold. Der var et par pæne imellem, deriblandt min ældste søsters, men flertallet lå meget langt nede.

1886 blev der bygget en ny pæn skole med en god lærerbolig, og vi havde fået den rette lærer til den i den unge seminarist Kristensen-Vestkjær fra Ølgod kanten, dimitteret fra Blågård. Han var absolut ikke nogen lærd mand, havde vist anden karakter. Han fyldte heller ikke så meget i kirken som den gamle degn, når denne med afmålte skridt, værdig, men let og elegant skred ned ad kirkegulvet under salmesangen. Men Kristensen var en smuk, frisk og levende ung mand, med let grundtvigsk præg, med evne til at omgås børn, vinde deres tillid, vække deres interesse.

Den frejdige unge landsbylærer, som med liv og lyst spillede med i Soldaterløjer; den energiske, temperamentsfulde skolebestyrer Rybner-

Petersen; den muntre, runde, lidt overanstrengte adjunkt Fledelius, som efter skoletid terpede latinsk stil med kursuselever af højst forskellig type; og så Kr. Erslev, den lærde, kølige professor

Lærer Kristensen-Vestkjær.

med den kritiske sans, det hvasse blik bag brillerne og de raske bevægelser, hvor var de forskellige mennesketyper, i det indre som det ydre, af natur og kultur. Med een egenskab havde de til fælles: de var glimrende lærere; alt hvad de rørte ved blev levende, spændende, interessant, det være sig regning i folkeskolen, naturhistorie i realskolen, romersk litteratur til studentereksamen eller historiske kildekrifter på universitetet. Det samme kan desværre ikke siges om alle lærerne de nævnte steder.

Man behøvede ikke at gå ret langt uden for sognets grænser for at finde en skole, hvor efter samstemmige vidnesbyrd klø hørte til dagens orden. Som tjenestedreng i Brøndum gik jeg i skole hos

den med rette højt æstimerede degn Jepsen. Hos ham var der orden, tugt og gode sæder. Børnene lærte noget, men ikke uden tårer. Makkabæerne var nu også en hård kost, selv for degnens egne dygtige børn, og så stod det tilmed slet ikke i bibelhistorien, dette med Pompejus og Crassus, Antiochos Epifanes og Johannes Hyrkanos og de andre sære navne. Hos lærer Kristensen var der hverken brug for tamp eller tårer. Et spanskrør havde han dog, og ved en bestemt lejlighed blev det brugt for alvor overfor en onskabsfuld knægt. Det var tydeligt nok, at det ikke var med glæde, læreren skred til afstraffelsen, men har fortrøden ikke, betroede han mig adskillige år senere.

På realskolen fandtes et spanskrør, som blev anvendt ved en sjælden lejlighed, hvorimod en lille kindhest næppe hørte til sjældenhederne. I mange henseender var byen lige til århundredskiftet i lømmelalderen. Tredive år efter fandtes intet spanskrør på statsskolen. At der i ny og næ faldt en lille ørefigen fra en ung lærer, der skulle sætte sig i respekt, tør jeg ikke absolut benægte, men det gik i hvert fald af i stilhed, der kom aldrig klage i den anledning, men nok over sarkastiske bemærkninger over for en elev.

Selv nøjedes jeg i min 15 års rektortid med at uddele een lussing. Det skete lige efter morgensang i hele skolens påsyn. Egentlig var jeg lumsk ked af, at jeg i retfærdig harme havde ladet mig rive med til et brud på gode pædagogiske principper, men ingen syntes at tage anstød deraf. Den store fyr var også kureret med det samme. Så meget er sikkert, at ingen form for afstraffelse må blive en dagligdags begivenhed i en skole. For at virke opdragende og styrkende for disciplinen må en-

hver form for straf være en sjældenhed. Synderen må heller ikke kunne søge dækning bag kammeraternes ryg, men må selv personlig stå til ansvar for sin opførsel.

Ved Helsingør højere Almenskole, hvor jeg underviste som adjunkt, herskede der, takket være en fortræffelig rektor, professor Chr. Krüger, og et dygtigt lærerkorps, der i sin midte talte to dr. phil. og fem fremtidige rektorer, en udmærket disciplin. Men fra Arilds tid var det skik, at når en elev havde fået en anmærkning i timen, skulle han eller hun efter skoletid møde hos den meget rare inspektør, der vel højst kneb delinkventen lidt i ørene. Men havde en dreng nu i løbet af formiddagen fået en sådan anmærkning, blev der i frikvarteret truffet aftale om, at flere gode kammerater også skulle sørge for at få en anmærkning inden skoletidens ophør, så det hele kunne få et festligt forløb. *Commune naufragium dulce*, sagde de gamle latinere, fælles skibbrud er en trøst.

Lærer Kristensen var ikke blot forgudet af sine elever, både børnene og de unge i aftenskolen. Han havde også mange venner blandt forældrene. De mødte op ved juletræet, hvor der indførtes det siden så yndede fælles kaffebord og medbragte madkurve. Gårdmændene kørte os på høstvogne med skravler til Guldager station, når vi skulle på udflugt til Letbæk mølle; eller til Esbjerg, når vi skulle den helt store tur til Fanø, alt sammen noget nyt for gamle og unge. På hjemvejen måtte vi gå stille forbi hotel Spangsbjerg, da kromanen var syg. Få dage efter fortalte avisen, at en af de ældste af Esbjergs virksomme borgere, Morten Spangsbjerg, som i 1875 havde flyttet sin

bevilling fra kroen ved den tidligere overfart i Strandby til det nye hotel, var død.

I slutningen af 90erne søgte lærer Kristensen alligevel, antagelig nærmest af økonomiske grunde, til Billum, hvor familien dog efter sigende ikke trivedes så godt som blandt trofaste venner i Gjesing og Kjæringsing. I hvert fald flyttede den senere over ad Kalundborg kanten til. Efter at have taget sin afsked besøgte Kristensen i 30erne sine gamle elever. Både han og hans hustru var, trods alder og modgang af forskellig art, forbavsende unge og friske af sind som af ydre. Ved en lille sammenkomst hos Anders og Margrete Bruun, der begge havde nydt godt af hans undervisning, drog jeg i en lille byldesttale en sammenligning mellem Kristensens betydning for de unge i Gjesing og den betydning Niels Jakobsen, Fly, havde haft for den unge Jeppe Aakjær. Jeg håber, det har glædet og smigret ham.

Realskolen var i krisetiden for mange bønder-sønner porten fra landet til byen eller hovedstaden. Det var ikke uden bange anelser, jeg i en alder af femten år begyndte min toårige skolegang i Esbjerg Realskole. I halvfemserne var der en rivende tilvækst i byens befolkning. I 1890 var der kun 4.100 indbyggere, men i 1894 var befolkningen vokset til 6.300, i 1895 til 9.300, i 1896 til 12.400. I 1894 var kun 24 % af befolkningen født i Esbjerg. Byen led af vokseværk og spekulationsfeber, der efterfulgtes af en stagnation. 1900 talte byen 12.900, altså en meget ringe tilvækst fra 1896. I omegnen havde Esbjergs ungdom ikke haft det bedste ry på sig. Når en bondeknold kom til staden en søndag eftermiddag for at gøre indkøb, butikkerne var jo i de tider åbne nogle timer søn-

dag eftermiddag, risikerede han at blive budt på klø og vende hjem med en banket trøje, hvis han da ikke selv havde mod og kræfter til at give igen med samme mønt.

Men jeg må sige, at det gik langt over forventning, og jeg har kun grund til at mindes såvel lærere som elever med venlige følelser. En vis opsigt må den underlige fyr, der pludselig dukkede op lige i slutningen af skoleåret, nok have vakt, afstikkende som han var i sprog, klædedragt og optræden, et år ældre end de fleste. Helt almindeligt var det da heller ikke, at en skoledreng i adskillige år havde fulgt med i politik, ved valget i 1892 var løbet de syv kilometer frem og tilbage for på Esbjerg torv at høre kommandør Bluhme og redaktør Oluf Jørgensen diskutere den optrækkende forligspolitik; som om søndagen gik en halv mil for at høre præstens præken og en søgnedag lige så langt efter fyraften for at høre højskoleforstanderens folkelige foredrag i forsamlingshuset. Men så kunne han da også til præliminær-eksamen skrive stil til ug÷ om den danske bøgeskov og det fugleliv, der rører sig i den, uden nogen sinde at have set en sådan skov.

*

Siden mit barndomsliv på landet for tre, fire snese år siden har landbruget som landbrugerne undergået store forvandlinger. Landbruget er bleven mekaniseret, for ikke at sige industrialiseret. Der tales om svinefabrikker. En gård er ikke blot en families hjem; den er tillige en forretning. Her i Nordsjælland klages der over, at de større ejendomme mere og mere går over på grosserer- og direktørhænder; det skal allerede i Frederiksborg

amt være sket med en tiendedel af jorden. Med slige købere kan gårdmandssønnerne ikke konkurrere, når det gælder pris og udbetaling. Samtidig gør militær og sport, trafik- og fabriksanlæg daglig indhug på gård og grund. Det er kun landbrugsjord, siger teknikerne til forsvar for overdreven beslaglæggelse; det vil sige, det gælder vort lands eneste rigdomskilde fra naturens hånd foruden havet.

I mine unge dage sled jyske bønder fra gry til kvæld med at opdyrke og beplante store strækninger af vort lands fattigste jord. På mine gamle dage må jeg med sorg være vidne til, at landets fede jorder cementeres til startbaner og autostradaer eller planeres til holdbaner og militære øvelsespladser. På den jord bonden endnu har tilbage gror kløver og korn som aldrig før. Men den gule, stride, prosaiske byg, der anvendes til ølbrygning og svinefoder, breder sig på bekostning af den grønne, ringlende havre, hvorfra plagen har sin kraft, og barnet sine røde kinders saft. Den syrlige, stramme roelugt fra mark og stald og vidt omkring fra sukkerfabrikkens skorsten fortrænger duften af det krydrede græs, som lammet nippede til, og som lærken byggede sin rede i.

Også den danske bonde er i mange henseender tilsyneladende en anden. Han har større teoretisk viden, takket være det enestående sammenspil mellem forskning, undervisning og praksis. Han har større faglig dygtighed. I sin ydre fremtoning adskiller han sig ikke fra købstadborgeren. Hvorledes det forholder sig med disse ydre forandrings indflydelse på hans tankegang, skal jeg ikke inklade mig på at dømme om. Jeg vil hellere slutte med en græsk gravskrift: Elskede jord, tag venligt

den gamle Amyntichos til dig; tænk på, hvordan han har slidt hele sin livstid for dig. Korn har han sået i dit skød, og potteplanter og frugter bragte han til at gro. Læg dig derfor varsomt og let mod hans grånende tinding; strø dig så, elskede jord, over med vårblomstens pragt.

En lignende gravskrift havde mange af de gamle slidere under landbrugskrisen fortjent.
